

MÖTTEVOOLUDE LÄTETE VÄLIMÄÄRAJA

20. sajandi mõttevoolud. Toimetanud Epp Annus. (Heuremata. Humanitaarteaduslikke monograafiaid.) Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009. 974 lk.

Tegu on teosega, mis koondab endasse möödunud sajandi peamisi mõttelugusid. Mõttelugu on juba pealkirjas avatud „voolu” metafooriga. Niiviisi tekib tahes-tahtmata kujutlus mõtete liikumisest voolusängis, mis on kord kitsam, kord laiem ning kus erinevad voolud kohati ühinevad ja kohati hargnevad. Mõistagi on igal voolul oma läte, mõtleja, kellest see suund alguse sai või kes seda omal originaalsel moel edasi arendas. Selliseid lätteid või mõjukaid mõtlejaid, keda kogumikus eraldi peatüki näol tutvustatakse, on kokku 36, mõttevoolusid endid tuleb kokku 10. Igaüks, kes neid arve näeb

või kes seda raamatut on käes hoidnud, tõdeb kohe, et ära on tehtud väga suur töö. Sellest koguteosest rääkides on sageli eriliselt rõhutatud tööka, et raamatu on kokku pannud ning kirjutanud enamjaolt noorema põlvkonna kirjutajad, kes on tihti tublisti nooremad nende vaatlusaluste mõtlejate peateostest, kui teose ilmumisaastat pidada selle sünniajaks. Minu teada on mitmele noorele autorile sinne peatükk ühtlasi esimene mahukam publikatsioon. Seda suurem kiitus saagu osaks teose koostajatele eesotsas toimetaja Epp Annusega, sest lisaks eestikeelsetele käsitlustele nõnda paljudest mõtlejatest anti selle raamatuga noortele võimalus, mis on ühtlasi nõudlik ülesanne, kirjutada põhjalikult ühest või teisest neid puudutanud mõtlejast.

Eesti meedias on seda raamatut tutvustatud kui ülevaadet XX sajandi filo-

soofilisest mõttest.¹ Seda ütleb ka teose ingliskeelse kokkuvõtte avalause. Päriskõne sellise asjaga siiski tegu ei ole. Ehkki enamiku käsitletud autoritest võib lugeda filosoofide sekka, on peatükke pühendatud ka kultuuriteoreetikutele ja psühholoogidele. Selle mõistmiseks, miks just sedalaadi teos on kokku pandud, antakse võti raamatu eessõnas, kus on üles tunnustatud, et projekti käigus selle eesmärk mõnevõrra muutus. Kui algselt oli koostajatel ambitsioonikas kava tuua esile filosoofia mõju XX sajandi kultuurile, siis lõpuks kogumiku koondatud tekstid analüüsi sellisele tasemele enamasti siiski ei küündi, piirdudes üksikute mõtlejate seisukohade ülevaadetega. Eessõnas antaksegi märku selle plaani luhtumisest: „hüpped kultuurisfääri jäävad pisteliseks ja põgusaks” (lk 7). Kui mõtleja seostest kirjanduse ja muude kultuurivaldkondadega üldse juttu on tehtud, siis on piiratud ühe-kahe lõiguga teda käsitleva peatüki lõpuosas. Meeldivaks erandiks on siin Nietzsche, Bergsoni, Sartre'i ja Irigaray peatükid, kus vaadeldakse pikemalt vastava autori mõju kirjandusele ning teistele kultuurivaldkondadele. Ilmselt oligi esialgne kava liiga ambitsioonikas. Selleks et põhjalikult ja asjatundlikult käsitleda mõne mõtleja mõju kultuurile, tuleb peale selle mõtleja olla hästi kursis ka erinevate kultuurivaldkondadega ning suuta veenvalt näidata, et oletatav mõju põhineb just nimetatud mõtleja ideedel ega pärine mõnest muust allikast. Vastasel korral esitatakse analüüsi asemel vaid põgusaid assotsiatsioone. Eessõnas vihjatakse, et selline raamat ilmub edaspidi. Vaadeldav teos valmistab niisiis ette pinda põhjalikumale

analüüsile. Esimese sammuna aga piisab täiesti mõtlejate endi tutvustamisest, ning nagu raamatu mahust näha võib, on see ülesanne täidetud eesti kultuurikontekstis pretseedendituses. Selle eest väärivad raamatu koostajad kindlasti suurt tunnustust.

Esitatud võti aga avab raamatu juures veel teisegi tahu. Algne kava paistab olevat üks peamisi tegureid, mis määras ära raamatusse pääsenud mõtlejate valiku. On vaieldamatuid suurkujusid, nagu Nietzsche, Freud, Kierkegaard ja teised, kelle koht sellises ülevaatlikus kogumikus ei saa olla kahtluse all. Kuid nende järel tuleb terve rida väiksema mõjuga mõtlejaid, kelle seast tuleb nii või teisiti teha valik. Ning valikust on näha, et eelistatud on pigem selliseid mõtlejaid, kelle puhul võiks eeldada teatavat mõju kultuurile või, veelgi kitsamalt, kirjandusele. Nõnda on kogumikust välja jäänud mõnigi võimalik kandidaat, kelle mõjuks piirneb eelkõige filosoofiaga. Seega tundub, et kui algseks kavaks oleks olnud pakkuda ülevaadet XX sajandi filosoofiast, siis oleks käsitletud mõtlejate ring olnud ehk mõnevõrra teistsugune. Teine valikut mõjutanud tegur, millele raamatus ka osundatakse, on see pragmaatiline asjaolu, et mõne mõtleja käsitlemiseks ei leidunud eestikeelset kirjutajat. Kui aga vaadata neid nimesid, kes oleksid võinud raamatus olla, ent sinna ei jõudnud, siis tundub mulle, et kirjutaja võinuks siiski leida. Pigem on tegu just selle algse ambitsioonika plaani mõjuga.

Millised mõtlejad oleks võinud raamatus leiduda veel lisaks või siis mõne tutvustatud mõtleja asemel? Kui oleks lähtunud kavast anda ülevaadet XX sajandi filosoofia mõjukatest mõtlejatest, siis nii sisuliselt kui ka eluaja poolest oleks tingimata tulnud käsitleda põhjalikult Edmund Husserlit (1859–1938), Gottlob Freget (1848–1925) ja ehk ka Franz Brentanot (1838–1917),

¹ Erandiks on Märt Väljataga, kes juhib tähelepanu sellele, et suurte filosoofide ning kultuurile oluliste mõtlejate rida ei pruugi tingimata kokku langeda. Vt M. V ä l j a t a g a, Palju huvitavaid mõtteid. – Sirp 9. X 2009.

kellest lähtusid nii analüütiline kui ka kontinentaalne filosoofia. Arusaamatu on ameerika pragmatismi käsitluse puudumine, iseäranis asjaolu taustal, et on peetud tarvilikuks kirjutada sellistest veidratest ideedest nagu peenisekadedus või fallogotsentrism. Julgen arvata, et nii Charles Sanders Peirce (1839–1914), William James (1842–1910), John Dewey (1859–1952) kui ka hiljem sama mõttevoolu sängis liikunud Richard Rorty (1931–2007) ja Hilary Putnam (1926) on XX sajandi mõtet mõjutanud rohkem kui nimetatud mõttepärlid. Kõigi nende filosoofidega tegeletakse ka Eestis, mis näitab, et valiku võtmeks oli siiski esmajoones autorite lähedus kirjanduse, kunsti ja muude kultuurivaldkondadega. Eessõnas märgitakse, et välja on jäetud teadusest lähtuvad mõttesuunad. Arvatavasti selektab see teadusfilosoofide nagu näiteks Karl Popperi või Thomas Kuhni puudumist, kuid see ei seleta analüütilise filosoofia nõrka esindatust, sest analüütilise filosoofia „alusmudeliks” (lk 7) ei ole teadus, vaid pigem keele või mõistete analüüs.

Epp Annuse kirjutatud sissejuhatusest jääb mulje, nagu oleks analüütiline filosoofia XX sajandi mõtteloos võorkeha, mida on raske paigutada sisseharjunud narratiivi. Analüütilist filosoofiat mainitakse alles sissejuhatuse eelviimasel leheküljel paari lausega, justkui tunnistades, et ta on *ka* olemas, kusagil seal kontinentaalse filosoofia vastas, ning märgitakse, et ta on jäänud kultuurikaugeks „oma loogikataotlusega ning teadusliku täpsusega” (lk 27). Tunnistatakse küll analüütiliste filosoofide huvi keele vastu, ent sealt liigutakse kohe edasi Bourdieu, Žižeki ja Badiou juurde. Kujutan ette, et kirjandusteadeuse vaatevinklist just niimoodi võibki paista. Ent filosoofiakateedrist kaedes on pilt vastupidine. Žižek, Fanon, Bhabha, Lacan ja teised tulevad harva kõne alla, kui üldse. XX

sajandi filosoofia peavoolus aga sõnavad kindlalt Bertrand Russell (1872–1970), Rudolf Carnap (1891–1970), W. V. O. Quine (1908–2000), Peter Strawson (1919–2006), Michael Dummett (1925), David Lewis (1941–2001) ja Saul Kripke (1940), kellest mõttevoolude kogumikus eraldi käsitlusi ei ole. Wittgenstein ja Davidson, kellele on raamatus pühendatud individuaalsed peatükid, kuuluvad vaieldamatult sellesse ritta, ehkki Wittgenstein on analüütilises filosoofias kui mõttevoolus üsnagi erandlik ja eraldiseisev mõtleja. Erialakirjanduses arutletakse täiesti tõsimeeli ka selle üle, kas Wittgensteini üldse võib pidada analüütiliseks filosoofiks. Wittgensteinist kirjutavad Peeter Selg märgib samuti, et sõltuvalt käsitluse kontekstist võiks Wittgensteini klassifitseerida ka mõne teise filosoofilise suundumuse alla. Seevastu kolmas filosoof, keda siin on peatüki vääriliseks peetud, Arthur Danto, on küll tuntud kunstifilosoof, ent analüütilise filosoofia põhinimede sekka ma teda ei asetaks. Analüütilise filosoofia kesksuse rõhutamise näol ei ole tegu isiklike sümpaatiate küsimusega, vaid tõsiasjaga, et just ülal loetletud mõtlejad on kõige tugevamalt mõjutanud ühte XX sajandi filosoofia peavooludest, mis on vaieldamatult analüütiline. Minu jaoks kinnitab see arvustuse algul mainitud tõdemust, et seda koguteost ei saa pidada XX sajandi filosoofia ülevaateks või vähemalt ammendavaks ülevaateks. Pigem on see käsiraamat kirjandusteadlasele või kultuuriteoretikule, keda huvitab, mida kujutavad endast need -ismid ja millised on nende mõtlejate vaated, mida kultuurinähtuste analüüsil aeg-ajalt mainitakse.

Õnneks leevendavad nimetatud filosoofide puudumist kobaratesse kogutud autorite tutvustustele eelnevad ülevaated. Nõnda näiteks teeb Husserlist päris põhjalikult juttu Tõnu Viik oma fenomenoloogia ülevaates ning ka ana-

lüütilise filosoofia tutvustuses, mille on kirja pannud Peeter Selg, mainitakse enamikku selle valdkonna peamistest figuuridest. On selge, et oma piirid seab raamatule ka selle füüsiline maht. Kuid igasugune mõistlik maht on 974 leheküljega juba selgelt ületatud: väga raske on seda raamatut lugeda mõnes muus asendis kui ontlikult laua taga istudes. Märksa lugejasõbralikum oleks olnud see anda välja näiteks kolmes *circa* kolmesajaleheküljelises köites. Ka võimalikule murele, et sellisel juhul oleks köiteid ostetud üksnes valikuliselt, leidunuks rohtu: kolm köidet oleks võinud müüki paisata komplektina, nagu toimiti näiteks Robert Musili peateosega.

Kui pilk raamatu füüsilise vormi juurest sisu poole pöörata, siis püüan hinnata raamatut selle lugeja seisukohast, kelleks on arvatavasti inimesed, kes ei tegele professionaalselt filosoofiaga, üliõpilased nende seas. Sellisele lugejale võib mõttevoolude raamatu peatükk olla mõne mõtleja seisukohtade esimeseks ülevaateks ja selleks puhuks võib see raamat olla liiga raske. Esiteks ei saa seda teost pidada päris esmatutvuseks filosoofilise ja teoreetilise mõttega, sest eeldab lugejalt juba filosoofiliste ideedega pikitud teksti lugemise oskust. Teiseks kasutatakse väga palju uusi mõisteid, mõningaid neist eesti keeles isegi esmakordselt. Ehkki neid enamasti küll lühidalt ka seletatakse, eeldatakse järgmiste mõttekäikude tabamiseks, et lugeja neid mõisteid juba valdab. Ehk on see osalt möödapääsmatu, kui arvestada ülesannet hõlmata ühe peatüki raames mõtleja peamisi vaateid ja mõttekäike, kuid lugemise kiirus ja ladusus kannatab selle all nii või teisiti. Ka asutakse mõnes peatükis kohe „asja juurde” ilma pikema sissejuhatuseta. Iseäranis on see tunnuslik näiteks eksistentsialismi voolu all käsitletud mõtlejate (eriti Sartre'i ja Kierkegaard'i) peatükkidele.

Et nende mõtlejate mõistekasutus ning arusaamad on üsna omapärased ning raskesti jälgitavad, on tulemuseks läbitungimatu ning tihe tekst, mille puhul on raske mõista, keda on nähtud selle lugejana: vähikule on see nähtavasti liiga keeruline, asjatundjal aga pole enam tarvidust ülevaate järele.

Arvustuse võrdlemisi piiratud mahu tõttu ei ole mul võimalik keskenduda konkreetsetele peatükkidele või asuda detailsesse vaidlusse selle viisi üle, kuidas mõnda mõtlejat on tutvustatud. Selle asemel esitan ühe üldise tähelepaneku filosoofiast kirjutamise kohta, mida kohati illustreerib ka käesolev kogumik. Nimelt peab filosoofilise ja muu teoreetilise mõtte tutvustaja suutma astuda oma ainesega vestlusse. Kui seda ei sünni, siis jääb tutvus ja tutvustus pelgalt kõrvaltvaataja rolli. Analüüsimise või mõttekäikudele väljakutsete esitamise asemel piirduakse kirjeldusega. Selline kõrvutatav käsitlusviis on omane näiteks Epp Annuse sissejuhatussele. Oma objektile lähenetakse assotsiatiivselt, seostades ühte mõtlejat teisega sarnasuse või erinevuse alusel, kuid ei tungita sügavamale, nende sarnasuste või erinevuste juurteni. Assotsiatiivse lähenemise tõttu jätab üldpilt filosoofiliste suundumuste arengust esiteks mõnevõrra meelevaldse maigu ning teiseks jääb mulje, justkui seisnekski filosoofia -ismide valikus ning nende kombineerimises: -ismid võitlevad üksteisega millegi pärast, kord neid segatakse omavahel kokku, kord üks -ism takerdub ning teine kerkib esile. Ülevaatlikkust taotleavas sissejuhatuses on selline lähenemisviis ehk isegi omal kohal, kuid samasugust pelka ideede reastamist, mitte nende sügavat analüüsi võib märgata ka mõnes teises peatükis. Selline lähenemine on tunnuslik pilgule, mis vaatab filosoofiat kõrvalt, esitades mõttesuundade välimääraja väliste, kaudsete tunnuste alusel, süüvimata -isme moodus-

tavate ideede loodud loogiliste võimalikkuste ruumi ega argumentatsiooni, mis neid ideid toetab.

Et arvustust veidi positiivsemas võtmes lõpetada, siis mainin ära ka selle, mis teose juures meeldis. Mulle pakkusid lugemislusti iseäranis peatükid, mis käsitlesid mõtlejaid, kelle kohta mu senised teadmised olid üsna katkendlikud, või mõtlejaid, kellega on viimane kokkupuude jäänud aastatetagusesse kooliaega. Sellega seoses tõstaksin esile süstemaatilist ülevaadet pakkuva peatüki Heideggerist (autor Eduard Parhomenko) ja Bergsoni peatüki (Margus Ott). Lugemiselamust pakkusid veel ka asjatundlikud ülevaated fenomenoloogiast (Tõnu Viik) ja marxismist (Jüri Lipping), Hent Kalmo ülevaade

Oswald Spenglerist ning Andrus Tooli Wilhelm Dilthey käsitus. Mälestusena algsest kavast kaardistada mõttevoolude mõjutusi kultuurile on mõnes peatükis toodud ära ka vastava mõtleja või mõttevoolu seosed eesti kultuuris toimunuga. Ei saa märkimata jätta, et need lõigud olid raamatu põnevaimate seas, kas siis seetõttu, et mitmed säärastest seostest pole olnud laiemalt teada, või seetõttu, et nad näitlikustavad seda, kuidas eesti kultuur on lasknud ennast mõjutada sellest, mis toimus XX sajandi mõtlemise kõige abstraktsemates sfäärides.

BRUNO MÖLDER